

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾՎԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Ա. ԽՆՆԻԿԱՆ ՏՅՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

Դ. «Քարոզեցաւ ի ճեքանոսս» . — Աւետարանի արագ արագ ծաւալումը մարդկութեան մէջ՝ այլ ևս իրականութիւն մըն էր, ու Առաքեալը իր խանդավառ նայուածքովը կը յառի այն ընդարձակ հորիզոնին՝ ուր Պատմասի աքսորականն ալ՝ իր մենաւոր կղզիէն՝ կը գիտէր հրեշտակի մը թևերուն վրայ հանգչող յաւիտենական աւետարանին թռիչքը բոլոր ազգերու և լեզուներու մէջ (Յայտ. ԺԴ. 6) :

Անոնք որ հեթանոս էին՝ անհաղորդ մնացած ըլլալով Հին Ուխտի յայտնութեան, պիտի ընդունէին Նոր Ուխտի յայտնութիւնն ու լոյսը, հրաժարելով անօգուտ պաշտամունքի սայթաքումներէն, որոնցմով կարելի չէր ո՛չ մօտենալ կրօնական ճշմարտութեան, և ոչ ալ նորոգ խիղճ մը արթնցնել թմրած ու քայքայուած հոգիներու մէջ : — Պարագան տարբեր չէր գրեթէ Հրէին համար ալ, վասնզի նիւթական զոհերու և պատարագներու մեքենական մատուցումը այլ ևս պիտի չկրնար լաւագոյն գիտակցութեան մը կատարելութիւնը երաշխաւորել թէ՛ քահանային և թէ՛ ժողովուրդին համար (Եբր. Թ. 9) :

Առաքելական դարու այդ օրերուն մէջ քարոզուեցաւ ուրեմն Յիսուսի երևումն ու փառաւորումը, բայց աստուածաշատութեան խորհուրդին սքանչելիքը լսող այդ ազգերուն մէջ հաւասարապէս չներդրածեց աւետարանական վարդապետութիւնը. ոմանք մանանեխի առակաւոր հատին նման ծառի մը ուռճացումը տուին անոր, և ոմանք մեծ Սերմանացանին սերմերը չկրցան բեղմնաւորել պարարտ հողի մը վրայ : Բաղմագիմի էին նպաստաւոր կամ աննպաստ տրամագրութիւնները, որոնց մասին տեղը չէ հոս խօսիլ : Այս պահուս մեզ հետաքրքրող կէտն է պատմական այն եղելութիւնը՝ որ տեղի ունեցաւ երկրագունդին վրայ՝ քրիստոնէական քարոզութեան շնորհիւ՝ Տիրոջ վերացումէն յետոյ անընդմիջաբար : Ուրեմն այն հեթանոսները, որոնց մէջ ցրուած հրէական գաղութներ կային, ըլլայ արեւմուտքի՝ ըլլայ արեւելքի մէջ, կամ՝ Ս. Գիրքով ծանօթ աշխարհներու բնակչութիւնները կանչուեցան աշակերտութեան, ինչպէս հրամայած էր Տէրը իրեններուն (Մատթ. ԻԲ. 19) : Ոչ ոքի համար մեկնութեան չի կարօտիր տէրունական այդ բացարձակ պատուէրը եւ անոր զործագրութիւնը, ու հարկ չիկայ վերլուծելու զանազան ժողովուրդներու մօտ, պատմութեամբ կամ աւանդութեամբ պահուած պայծառ կամ աղօտ ցուցումները Առաքելութեան հետքերուն վերաբերմամբ. վասնզի նպատակ չունինք քրիստոնէական նորակազմ եկեղեցիներու զործարանաւորութեան աճումը կամ նուազումը նկատի առնելու այս կամ այն վայրերու մէջ : Մեր համոզումը այն է միայն՝ ինչ որ էր Առաքեալինը՝ թէ

Աւետարանը բառգուեցաւ ազգերուն: Շատերու անձանթ չեն արդէն՝ անոր տարածման պարագաները հռոմէական կայսրութեան սահմաններուն վրայ, ուր Պօղոս և իր գործակիցները դերազանց արդիւնաւորութեամբ կատարեցին իրենց պաշտօնը՝ մինչև պետութեան մայրաքաղաքը մտնելով, թէպէտև շատոնց իսկ կազմուած եկեղեցիի մը հիմը դրուած էր հոն:

Միւս կողմէն հեռաւոր արևելքը և՛ս արևելի լայն ասպարէզ մը պիտի բանար Առաքեալներուն, որոնք Վերնատան մէջ առիթ ունեցան՝ լեզուախօսութեան հրաչքին օրը՝ իրենց մօտ տեսնելու Պարթևացի Մարաց և Կլամացոյ աշխարհներէն՝ ինչպէս նաև Միջագետքէն, ևայլն, Պենտեկոստէի տօնին համար եկող հրեայ ուխտաւորները, իրենց նորահաւատներովը (Գործք. Բ. 9 — 11): Հոս կանգ կ'առնենք պահ մը, վասն զի ընթերցողը անձկութեամբ մը պիտի հարցնէ թէ՛ ինչո՞ւ աշխարհագրական կարգի մը համաձայն՝ յիշատակուած չէ Հայոց աշխարհը՝ ուր հրէական գաղութներ ալ չէին պակսեր. ինչո՞ւ մոռցուած է մենդոց Գիրքով (Ը. 4.) յաւերժացած և պատմական ու մարդարէական գրուածներով (Գ. Թադ. ԺԹ. 37. երեմ. ԽԱ. 27) հռչակուած Աւարաշեան երկիրն ու Ժողովուրդը: — Այդ հարցումին զոհացում մը տալու համար կը փութանք պատասխանել թէ ինչիւրը լուծուած կը համարինք ինքնին ա՛յն սրբադրութեամբ՝ զոր Տերտուղիանոս (Բ. դար) և Օգոստինոս (Գ. դար) ըրած են՝ Գործք Առաքելոցի ցուցակին մէջ նշանակուած Judaea (Հրէաստան) կարգաւոր Armenia (Հայաստան). և դեռ մինչև հիմա զարմանալի կը թուի Ս. Գրոց Մեկնիչներուն՝ թէ հոգ ի՞նչ դործ ունի «Հրէաստան»ը երբ Հրէաստանի մէջ էր որ տեղի կ'ունենար օրօտան հրաչքը: — Անցնինք մեր նիւթին: Առաքեալներուն մեծագոյն մասը դէպի Արևելք ուղղեցին իրենց քայլերը. այդ ճամբան արևելի դիւր էր և յանկուցիչ. այդ ճամբէն մանաւանդ եկած էին Մոզերը Յիսուսի խանձարուքին մօտ՝ խորհրդաւոր աստղի մը առաջնորդութեամբ, մինչդեռ Արևմուտքի դիտուններն ու կախարդները դեռ կը խորգային: Ասորիք, Միջագետք, Պարսիկք, ինչպէս նաև Հայք, առին ապահովապէս փրկութեան արեւտիւր, ու Երկոտասանից խումբէն մին՝ չողացուց մեր հեթանոս հայրերուն աչքին երկինքի թաղաւորութեան մարդարիւրը, հաւանաբար անցնելով երկրին հրէական գաղութներէն (Վան, Վաղարշապատ, Արտաշատ, ևայլն), և հուսկ ուրեմն նահատակուելով Արտաշի մէջ Սանատրուկ հայ իշխանէն՝ անոր Սանգուխտ աղջկան հետ: Անցողակի դիտել կուտանք որ, եթէ չենք սխալիր, ա՛յս էր Հայոց եկեղեցիին հնագոյն աւանդութիւնը, որը սակայն գրաւոր յիշատակարանի մը պակասութեան երեսէն և մանաւանդ համառօնութեան կնճիռի մը հետեւանքով (Թադէոս, Աղդէ = Թադէոս) Ասորական աւանդութիւններու հետ խառնամանուեցաւ մեր միամիտ և ապաժաման գրողներուն զրչին տակ:

Անգամ մին ալ գառնանք Առաքեալին, իրեն հետ վատահաբար կրկնելու համար՝ թէ աստուածապաշտութեան մարմնացած խորհուրդը բառգուեցաւ ազգերուն: Պատմութեան կամ աւանդութեան վկայութիւններէն շատ վեր է մեզի համար Պօղոսի այդ վկայութիւնը. ու կը սիրենք համոզուած մնալ թէ այդ հեթանոս Ժողովուրդներուն մէջ կայինք մենք ալ, Քրիստոնէական եկեղեցիի հաստատութեան առաջին օրերէն իսկ:

Ե. — « Հաւատարմիւ եղեւ աշխարհիւ » — Ինչ որ էր Պօղոսի յայտարարութիւնը՝ նոյնը եղաւ նաեւ եկեղեցիի Հայրերունը՝ գրեթէ առանց բացառութեան՝ թէ Աւետարանի խօսքերը լսուեցան ամէն կողմ, ու բաղմամբ ազգեր հաւատացին Յիսուսի։ Առաքելական գործունէութեան արդիւնքը գաղտնիք մը չէր այլ ևս՝ անով որ Հեթանոսութիւնը իր ամօթալի տկարութիւնը յաղթահարուած կը գտնէր նոր ուսուցումին մաքրագործ ու կաղզուրիչ բարոյականէն, և բաղմաստուածութեան մտացածին ցնորքները պիտի ցնդէին աստուածպաշտութեան խորհուրդին պատմական եւ իրական ապացոյցութեան ճառագայթումէն՝ որ դուրս բերելով մարդկային դիտակցութիւնը իր դարաւոր խարխուղմանէն՝ պիտի զուարճացնէր զայն պայծառ արշալոյսի մը ծագումովը։

Այդ նորոգ յայտնութեան պէտքը սակայն՝ ի հարկէ միեւնոյն ուժղնութեամբ չէր զգացուեր անձնիւր ժողովուրդի և անոնց ընկերային կամ կրօնական գասակարգերուն մէջ, ինչպէս ակնարկեցինք քիչ առաջ։ Վասնզի աշխարհի պատրանքներէն շլացող մեծամեծները, մտքի խարկանքներէն մոլորող իմաստունները, իրենց պաշտօնին կախարդանքէն ու գիրքին շահագործումներէն մագնիսացած քուրմերը, եւ դեռ ինչ թաքուն թշնամութիւններ պիտի կրնային սպառազինուիլ քրիստոնէական վարդապետութեան դէմ՝ որ արհամարհուած ազգասէներուն սրբազան իրաւունքը կը պաշտպանէր, աստուածային իմաստութեան մը լուծին կը խոնարհեցնէր խորհողներու ամբարտաւանութիւնը, ու սնտի պաշտելութեան տեղ կը կանգնէր ճշմարիտ երկրպագութեան սեղանը։ Դիւրին չէր անշուշտ խայտառակել ու խորտակել այդ բոլոր դարանակալ ուժերը մէկ օրէն միւսը. և սակայն այդ եղաւ Աւետարանին յաղթանակը, երբ աշխարհ հաւատաց Յիսուսի։

Հօս անօգուտ չըլլար թերեւ՝ ծանօթ կրօններու նախապատրաստութեանց կարգին՝ դիտել տալ նաեւ կրօնական այն իմացումը, որ պիտի կրնար ոչ նուազ նպաստել «սպասում» փրկիչի մը գաղափարին ընդունելութեանը։ Պէտք է յիշել ուրեմն՝ ոչ միայն արեւմտեան հին խորհրդասօցներու մէջ սաղմնուած միաստուածեան հայեցողութիւնը կամ հրէական գաղութներու շնորհիւ աւելի համոզկեր ընդմտումով մը հեթանոս ազգերու փոխանցուած միեւնոյն վարդապետութիւնը՝ որոնք գետին մը պատրաստած էին «անծանօթ Աստուածը» ճանչցնելու, այլ և — հրէականէն անկախ — այն հաւատալիքը՝ որ կ'ընդունէր միջնորդ էակի մը գերբնական երևումը երկրի վրայ, զոր ջանալով մարդուն ինքնաբերական հաւատքը պսակաւորել օժանդակութեամբ աստուածային յայտնութեան մը, որ երկրաւոր ու երկնային իրերամերժ աշխարհները պիտի կրնար միատարրել կրօնական ներքին խառնումով մը, մեղքը ջնջելու, և յաւերժացնելու համար մարդկութեան երազած երջանիկ թուականը։ Փրկագործութեան և միջնորդի այդ անակնկալութիւնը պիտի դիւրացնէր անշուշտ այս կամ այն ժողովուրդներու մօտ Աւետարանին մուտքը։

Ըսենք նաեւ՝ որ նախաքրիստոնէական կրօններու այն շրջանին մէջ՝ ուր աստուածները մարդ կ'ըլլային ու մարդերն ալ աստուածներ, կային տարակուսող միտքեր որ կը խորհէին թէ այդ կրկին ազգականները պիտի չկրնային հիմնաւորել հոստատուն հաւատք մը, ցորչափ հրաշապատում կեղծիքներէ ծնունդ առած այլանդակ առասպելներու կուտն ու խառնակոյտը վրիպեցնէին աստուածպաշտու-

թեան ոգին, և ցորչափ միևնոյն կրօնքէն ըլնէին երկու աղբիւրներ, մին դառն և միւսն անուշ. հակօրինութիւն մը՝ որուն կենդանի պատկերը կը նկարէր Պրոդիկոս առակաւոր այն պատմութեամբովը՝ ուր մարդկային առաքինութիւնն և իմաստութիւնն անձնաւորող աստուածուհի մը մէկ կողմէն, և միւս կողմէն՝ անպատկառ վայելքներու հրապոյրը ցուցադրող գիւցուհի մը՝ երկուքի կը բաժնէին Հերակլէսի մը կորովի կամբը, վտանգաւոր կռիւի մը մասնելով զայն, և խլել տալով իրմէ այն խորունկ հառաչքը՝ զոր Առաքեալը միայն պիտի կրնար բանաձեւել սրտառուչ բացադանշութեամբ մը, «Այր մի տառապեալ եմ ես, ո՛վ ապրեցուցէ զիս ի մարմնոյ աստի մահու» (Հռ. է. 24)։

Զերծ մնալու համար այս դժբախտ երկուութենէն, արեւելքի հին կրօնքներն ալ, զոր օր. Զրադաշտականութիւնը, յունական խորհրդատոններու աստուերադրածին նման՝ ազասարարի միջնորդութիւնը սեւեռանք մը ըրած էին իրենց, և կը յաւակնէին վերջնականապէս լծորդել մարդը Աստուծոյ հետ։ Նոյն հաւատալիքն ունէին մեր հայրերն ալ իրենց Արտաւազդովը՝ որուն կ'ըսպասէին անձկութեամբ։ Այդ անմահ Ոգին, զոր դեւերը բանտարկած էին, օր մը խլելով իր շղթաները՝ պիտի տիրէր աշխարհին։ Եղնիկ ճշգրտիւ կը պարզէ հայկական այդ զրոյցին որոշ նշանակութիւնը՝ համեմատելով հրէից մեսիալիան անկալութեան հետ(*)։ Ըստ այսմ ազասարարի մը մասին Հայոց ունեցած հին հաւատքը՝ ընդունակ կ'ընէր զիրենք մօտ երթալու Յիսուս Քրիստոսով իրականացած փրկութեան, և տատամնոտ զրոյցը կը փոխարկուէր ասոյց գաւառութեան մը։

Այսպէս կամ այնպէս, աշխարհ հաւատաց Յիսուսի. ճշմարիտ փրկութեան միջնորդին բացած ճամբան առաջին օրէն ընտրեցին մեր նախահայրերը, և մեր եկեղեցական աւանդութիւնն ալ կը հաւատէ՝ թէ այդ ճամբուն սկիզբը՝ որ տակաւին կ'երկարի մեր կեանքին բովանդակ նահատակութեան գնացքովը՝ արիւնի կարմիր հեաքեր կը նշմարուին քսան դարերու հեռաւորութենէն. — ուրովհետեւ նաւասացինք Յիսուսի, «զերազանց Ուխտի մը «միջնորդ»ին (Եբր. Ը. 6)։

(Շարունակելի)

Ե. Ե. Դ.

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՍԱՆ

Մուսա, չիկայ ժամանակ մ'ուր քու աչեդ չը նային.
Կը հեճեիս ապստեղոյն պերճ ու շքեղ շրջանին,
Վասնզի օր տարի դար կը գըծեն միշտ յեղեկ
Հարեւանցի ակօս մը յաւերժական գեփն մեջ։

Մի՛ երկրայի՛ք, դանիմներ, քո՞ղ զոներն ալ չերկրայի՛ք.
Ամենուրեք կը սանի ինքն անշեջ լոյսն իր ջանին.
Կը սաւառնի սառն ի վեր, կը մրխորճի խորքն ի վար,
Յաճախ մեկնան կը հիմնէ ուր ուր շիրիմ իսկ չիկար։

Վ. ՀԻԻԿՈ

(*) Հոս տեղը չէ խորհրդել իտրենացիով աւանդուած Արտաւազդեան զրոյցը, ուր քրիստոնէական մտայնութեամբ խեղակերպուած կ'երևի հեթանոսական ազասարարի գերբը։